

ІСТОРІЯ

О.Клименко, А.Клименко

Тернопільська академія народного господарства,

Тернопільський державний педагогічний університет ім. В. Гнатюка

МІСЦЕВІ БОНИ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ 1919-1920 РОКІВ

Досліджуються маловідомі сторінки історії емісії грошових знаків, випущених Тернопільською, Збараською та Крем'янецькою самоврядними установами у 1919-1920 роках, що є важливими історико-економічними джерелами і об'єктами вивчення спеціальної історичної дисципліни боністики.

Вступ

Викликана громадянською війною соціально-економічна нестабільність в Україні стала своєрідним каталізатором місцевих грошових емісій. Типовою причиною, що стимулювала появу, розвиток і припинення та зникнення місцевих емісій, слід вважати політичну, економічну, технічну і фіскальну політику в державі. Повна відсутність розмінної монети, що була вкладена, як тоді жартували, в “земельні банки”, тобто захована, розруха на транспорті, погіршення і розрив комунікацій з емісійним центром ускладнювали забезпечення периферії дрібними (розмінними) купюрами грошових знаків. Реакцією на “грошовий голод”, на порушення регулярного централізованого забезпечення грошима стала стихійна грошотворчість – мікроемісії, контролювати і регулювати з центру які було практично неможливо.

Активізація процесу місцевого грошотворення почалася в період Першої світової війни*. Знецінення царського рубля та австро-угорської крони, інфляція, що буквально “з'їдала” купюри, тезаврування державою і населенням золотих і срібних монет, розбалансованість економіки – основні, але далеко не всі причини, що спонукали місцеві емісії. Швидке вилучення з обігу розмінної монети призвело до того,

---

* Вже в 1914 році дефіцит російського державного бюджету досяг 39 % загального обсягу видатків, а за три наступні роки він піднявся відповідно до 74, 76 і 81 %. Ці дефіцитні явища виявилися в різкій інфляції паперових грошей. Після проведеної в 1897 р. Вітте грошової реформи російський рубль аж до 1914 року зберігав стабільну вартість. Зафіксований на той час випуск паперових грошей у сумі 1,6 млрд. рублів майже повністю відповідав золотому запасові Державного банку. В період між початком війни і лютим 1917 року при суттєвому зменшенні обсягу золотого запасу випуск паперових грошей збільшився до 10 млрд. рублів [1]. В період між Лютневою і Жовтневою революціями до цього випуску долучилися ще 9 млрд. рублів. Влітку 1918 року різноманітних грошових знаків вже було 50 млрд. рублів, з них майже 10 млрд. в Україні. Приблизний індекс зниження вартості грошей у 1917 р. супроти 1914 р. становив 7,5, у 1918 р. 20 – 25 разів. Практично 1 фунт хліба, що коштував до війни 6 коп., влітку 1918 р. в Україні коштував 1 – 1,5 крб. і більше. Під кінець 1916 року ціна на пшеницю становила 1,93 рубля за пуд. Навесні 1918 року пуд пшениці коштував 6,24 крб. у твердій ціні, а у вільному продажу й 15 крб [2].

Тільки від серпня 1914 до липня 1915 року ціна пуда житнього борошна в Крем'янці зросла з 80 коп. до півтора рубля, солі – від 60 коп. до 2 руб [3].

Після Жовтневої революції 1917 року більшовики, нічим не обмежуючись, посилили друкування царських грошей, “керенок”, а потім і радянських грошових знаків. Використовуючи психологію мас, що цінували колишні царські гроші понад усе, вони вдало оперували ними й різницями між різними грошовими знаками у себе й за кордоном, а також на територіях колишньої царської Росії, руйнуючи ринок своїх супротивників й відшкодовуючи свої військові видатки. Тогочасний світ не мав досвіду знецінення грошей у таких катастрофічних масштабах, як у Росії, Німеччині та частково в Австро-Угорщині. На жаль, з великим запізненням законом Директорії УНР від 4 січня 1919 р. українські гроші визнано єдиним законним засобом платежу на території України. І хоча українська влада швидко втратила більшу частину своєї території, українські гроші мали більшу купівельну вартість, ніж керенки, більшовицькі рублі чи гроші Денікіна. Щоб підняти курс української валюти і довір'я до неї населення, тогочасний міністр фінансів Б. Мартос час від часу викидав на ринок значну кількість цукру, борошна, спирту й інших товарів, що були у розпорядженні уряду [4].

За спогадами Б. Мартоса й інших діячів тієї пори навіть траплялися випадки обміну українських грошей за кордоном, наприклад у Празі чи Відні за курсом за 100 українських карбованців - 160-170 австрійських корон, тоді як за 100 “думських” рублів платили 150 австрійських корон, а 1 фунт стерлінгів коштував тільки 113 корон. Восени 1918 року на щоріській біржі 1 український карбованець вартував 24 копійки [5].

що міські самоврядування прифронтової смуги в Галичині (як з австрійського, так і з російського боку) змушені були випустити в обіг паперові розмінні гроші.

Певну роль у підштовхуванні до грошотворчості відіграла й постанова Тимчасового уряду Росії, видана влітку 1917 року, про обіг різних цінних паперів (облігацій, купонів до них) як сурогатів грошей. На місцях її сприйняли як вагомий державний приклад боротьби з грошовим голодом, про що свідчать дві постанови Генерального секретаріату Центральної Ради від грудня 1917 р., які, з огляду на нестачу кредитних білетів малої вартості, зобов'язали каси Державного банку видавати 4-процентні білети Державного казначейства, його зобов'язання прострочених термінів, купони всіх довоєнних позик, а також Позики свободи 1917 року. Пояснювалося, що вони в Україні мають обіг поряд з кредитовими білетами [6].

Дальше послаблення зв'язку з центром і розлад фінансів поступово починає висувати на перший ряд й моменти фіскального характеру. Місцеві гроші випускаються вже не стільки для боротьби з розмінною кризою, скільки як додаткове прибуткове джерело відшкодування бюджетного дефіциту. З цього погляду місцеві грошові випуски формують ніби низку прибудівок до центральної, загальноукраїнської грошової системи. Місцеві самоврядування намагалися проводити помірковану грошову політику, збирати податки, стимулювати торгівлю і виробництво, а також не засмічувати грошовий обіг різними грошовими сурогатами. За можливістю, обмінювали тимчасові грошові знаки на загальнообов'язкові. Ці заходи частково припиняли інфляцію і зростання цін, особливо порівняно з Радянською Росією. Однак слід констатувати, що фінансова політика самоврядувань Тернополя, Збаража та Крем'янца 1919 р. стала заручницею військово-політичної обстановки. Золотого забезпечення не було. Грошові емісії Тернопільщини реально забезпечувалися тільки валютою УНР, Австро-Угорщини та Німеччини, які різко знецінювалися. Не всі місцеві емісії, обумовлені громадянською війною, розподілом території та іноземною інтервенцією, можна вважати вдалими. Часто вони були непідготовленими, стихійними. Іноді місцева грошова творчість, спрямована шляхом найменшого опору, тільки посилювала ту грошову плутанину і строкатість, що були наслідком одночасної циркуляції грошових знаків різних урядів.

Курсування грошової маси між регіонами (зокрема, між Галичиною та Волинню) призводило до нових стрибків цін, гіперінфляції, занепаду промислового виробництва та сільського господарства. Адже ринок був настільки наповнений масою різних валют, що розгублені селяни не могли зорієнтуватися в цінах на сільськогосподарську продукцію. Втрачався стимул виробляти її надлишок, що, в свою чергу, сприяло натуралізації господарських відносин та переходу до мінової торгівлі і, як наслідок, призвело до докорінного деформування основних функцій грошового обігу.

Всі знаки грошей Тернопільщини мало відрізняються між собою за технікою виготовлення і оформленням, хоча емітенти намагалися з усіх сил надати їм пристойного вигляду: оздоблювали рамки з цифрами номіналу, проставляли печатки, використовували орнамент. Намагаючись захистити бони від фальсифікації, застосовували додаткові печатки, комбінацію власноручних підписів посадових осіб з факсимільними тощо. Все це було необхідно хоча б для того, щоб переконати населення в доброякісності місцевих паперових грошей.

Серед регіонів України Тернопільщина виділялася і найбільшим обігом іноземних валют. Тривалий час на теренах галицької частини області домінувала австро-угорська крона (корона), яку неодноразово намагалися витіснити українською валютою, зокрема після акту Злуки [7]. І хоча у квітні 1919 року Українська національна рада ухвалила закон про впровадження карбованців та гривень за курсом 1 крона = 80 шагів [8], банкноти австро-угорського банку з номіналами 1, 2, 10, 20, 50, 100, і 1000 корон зразка 1900–1917 рр., а також білети військової позикової каси номіналами 250, 2000 та 10000 крон зразка 1914 року ще протягом тривалого часу залишалися у грошовому обігу області [9].

Різнобарвна гама валют перебувала також у грошовому обігу волинської частини Тернопільщини. Тут, крім грошових знаків царської Росії, Тимчасового уряду, принаймні до початку 1919 року ще оберталися державні банкноти кайзерівської Німеччини (рейхсбанкнотен) зразка 1876-1914 рр. з номіналами 20, 50, 100 і 1000 марок та 20 марок зразка 1915 р. Крім них, для розрахунків з населенням окупанти використовували касові білети (рейхскасеншайнен) 5 марок зразка 1904 р. та 10 марок зразка 1906 р., а також білети позикової каси (дарленкасеншайнен) зразка 1914 р. номіналами 1, 2, 5, 20 і 50 марок та 5 і 20 марок відповідно зразків 1917 і 1918 р [10].

Серед цієї маси іноземної валюти були й так звані банкноти Східного банку (інша назва ост-марки), які випустило німецьке командування на захоплених територіях Польщі та Прибалтики. Відомі два випуски грошових знаків: 20, 50 копійок, 1, 3, 10, 25 і 100 рублів з датою 17 квітня 1916 року, а також : S, 1, 2, 5, 20, 50, 100 і 1000 марок з датою 4 квітня 1918 року [11].

Населення не поспішало їх міняти в межах встановлених урядом УНР квот, а з урахуванням близькості кордонів використовувало для торгівлі з Галичиною, Прибалтикою та Польщею [12].

Військово-політичний союз Директорії з Польщею супроти Радянської Росії зумовив появу й польської марки, яка у квітні – травні 1920 року була універсальним видом платежу та розрахунків за курсом 1 марка = 5 карбованців = 10 гривень [13].

Таким чином, грошовим знакам міст Тернопільщини довелося не тільки визначати своє місце у валютній системі України, а й співіснувати з різними, часто ворожими валютами окремих країн та військово – політичних альянсів.

Вказані соціально-економічні та політичні аспекти виразно простежуються на прикладі емісій міських самоврядувань Тернополя, Збаража та Крем'янця.

1. Бони м.Тернополя

Так сталося, що буремні роки ЗУНР залишили нащадкам зовсім мало матеріалів про друкування українських грошей на галицькій землі. Проте в калейдоскопі тогочасних подій державотворення історія зафіксувала окремі постаті українських патріотів, так чи інакше причетних до тернопільських емісій. Їх участь у боротьбі за волю України є тим фоном, що допомагає зрозуміти певні деталі соціально-політичної історії Тернопільщини.

Саме Семен Сидоряк, Андрій Музичка, Станіслав Чикалюк, Петро Карманський, Никифор Гірняк, Василь Болюх були тими людьми, які відчували вирішальне значення тодішнього моменту для долі не тільки Галичини, а й усієї України.

Восени 1918 року над Австро-Угорщиною, що майже півтора століття панувала в нашому краї, нависло марево розпаду. А до Галичини вже простяглася загребуша рука новоствореної польської держави.

Критичність ситуації зрозуміли українські військовики, створивши у Львові свій нелегальний гурток – Центральний Військовий Комітет, що взяв на себе справу захисту Галичини від майбутнього польського наступу. 19 жовтня Українська Національна Рада під керівництвом посла Євгена Петрушевича приймає постанову про створення на українській етнографічній території в Австро - Угорщині Української держави [14].

У Тернополі вчителі гімназії Андрій Музичка і Семен Сидоряк, виконуючи наказ Центрального Військового Комітету перейняти владу, послали в довколишні села старших учнів, які мали зібрати озброєних юнаків і прибути до міста на випадок опору поляків. На щастя, кровопролиття вдалося уникнути [15]. Увечері 31 жовтня комендант австрійського військового гарнізону Тернополя викликав до себе капелана отця Василя Кузьму і оголосив, що згідно з наказом зі Львова передає владу українцям, а також попросив його підписати відповідний протокол про передачу. Отець Кузьма повідомив про це представників української громади міста і вони за допомогою 39 резервістів зайняли всі державні установи [16]. А Тернопільські студенти на чолі з А.Музичкою і С.Сидоряком роззброїли жандармерію. Першого листопада у Тернополі, як і у Львові,

на міській ратуші замайорів синьо-жовтий прапор, який підняв Севастіян Зубрицький-Вінява [17].

Водночас у місті розпочалися державотворчі процеси, створювалися адміністративні органи. До “повітових урядів” у Тернополі належали: повітовий комісаріат (староство), міський комісаріат, комісаріат пошти, дирекція скарбового округу, податковий відділ повітового комісаріату, податковий уряд, окружний суд, харчова управа та ліквідаційна комісія. До повітового комітету належали начальники перелічених комісаріатів, комендант міста і шість вибраних членів, між ними делегат молоді [18].

Головою утвореного 4 листопада повітового комітету Національної Ради в Тернополі став викладач гімназії Петро Карманський, який одночасно був також редактором газети “Голос Поділля”. Повітовий комісаріат (староство) очолював спочатку Ілярій Брикович, а потім Олексій Сальвицький. Комісаром (посадником) міста був згаданий вчитель природознавства Семен Сидоряк, а заступником – адвокат Станіслав Чикалюк. Нетривалий час воєнним комендантом повіту працював сотник Українських Січових Стрільців Никифор Гірняк. Невдовзі його призначили комендантом усієї Тернопільської округи, а комендантом міста й повіту став Василь Болюх. Більшість з перелічених посадових осіб прямо чи опосередковано (візували відповідні документи) були причетні до випуску в м. Тернополі бон.

Як нефахівці*, українські урядовці у своїх діях спочатку змушені були імпровізувати і тільки поступово зрозуміли складний механізм державної адміністрації. Було це тим важче, що за Австро-Угорщини українців майже не приймали на адміністративні посади. А коли українці взяли політичну владу, всі урядовці-поляки залишили службу, не бажаючи складати присягу на вірність новій державі, чого вимагала від них українська влада.

Перед органами влади Тернопільщини стояли надзвичайно складні соціально-економічні завдання, адже Галичина впродовж чотирьох років була ареною кровопролитних боїв армій ворожих держав. Не тільки окремі села, а й більшість населених пунктів деяких повітів (наприклад, Зборівського) майже повністю зникли з лиця землі. Колись врожайні поля були зриті осколками снарядів, кулями, порізані окопами і на довгі роки стали непридатними. Усі чоловіки від 18 до 50 років були мобілізовані до війська. З найбільшими труднощами зіткнулися органи фінансів, торгівлі та промислу, яким були підпорядковані скарбова сторожа, уряд мір і ваги, митний уряд.

Через повне зuboжіння населення надходження від податків були незначними. З великими зусиллями уряд ЗУНР зібрав кількасот тисяч крон, щоб виплатити добове фронтівикам. Державні службовці отримували регулярну зарплату тільки з літа 1919. Але ніхто не залишав робочого місця, бо знав, що працює для своєї держави. Уряд Наддніпрянської України надав допомогу галичанам. До краю було надіслано 1000 вагонів продуктів й асигновано певну кількість грошей для придбання харчів. Але ця допомога виявилася недостатньою, тому Державний Секретаріат, а також органи самоуправління Тернополя, Збаража та інших міст Галичини, змушені були до ряду радикальних заходів. Усі запаси продуктів харчування та предметів першої необхідності Секретаріат зосередив у своїх руках. Було запроваджено два безм’ясні дні на тиждень, заборонено питлювати збіжжя, а до хліба треба було додавати четверту частину картоплі.

Однак серед населення часто спалахувало невдоволення, заворушення. У другій половині лютого 1919 року серед робітників харчових підприємств м. Тернополя виник страйк, що був придушений з допомогою війська. Через два місяці застрайкували й пекарі [19]. До того ж відчувався брак розмінної монети, вилученої населенням в роки світової війни. Маючи банкноти номінальною вартістю 100, 500, 1000 і 2000 гривень та

* Виняток становив хіба що адвокат С. Чикалюк, який ще у 1892 році організував в Тернополі філію Львівської Народної Торгівлі, перейменованої згодом в Український кооперативний банк.

50 і 100 крб., без розмінних грошових знаків неможливо було придбати предмети першої необхідності. Тому 19 лютого 1919 року на засіданні Прибічної Ради Комісара м. Тернополя прийнято ухвалу такого змісту:

“ В дальшій тягу ухвалює Рада з денного порядку на внесок п. Др. Францоza, щоби в цілі запобіження пануючому в місті бракови дрібної монети, видала громада відповідну скількість бонів на 2 і 10 гривень ”[20].

Наступного дня бони номіналами 2, 10, 20 і 50 гривень вже з’явилися в обігу (рис.1).

Рис.1

Ці грошові знаки були надруковані на звичайному картонковому папері в місцевій друкарні В.Вержбіцького. Всі номінали мали стандартний розмір 71x91 мм, однак через зношуваність різальної машини (гільйотини) трапляються похибки (тогочасний термін дегресії) 1–3 мм. Бони відрізняються тільки кольорами: 2 гривні-блідо-рожеві, 10 гривень— ясно-сині, 20— жовтяво-цеглясті, 50— блідо-жовті.

На лицевому боці напис: “ч.566” (очевидно номер акту, який регламентував емісію), а далі порядковий номер бони. Нижче в два рядки між гербом міста назва грошового знаку: “Бон” та номінал. Далі йде текст, який пояснює причини емісії, її легітимність, а також гарантує вартість та застерігає від підробок: *“Громади міста Тернополя, виданий на основі ухвали Прибічної Ради з дня 19-го лютого с.р. Мійська Каса приймає сей бон на покритє мійських оплат і належитостей, а за зворотом 2 таких бонів виплачує державну ноту на 50 карбованців. Підроблюване бонів каране буде після карного закона”*.

Завершують текстову частину підписи посадових осіб: асесора С.Чикалюка і комісара міста С.Сидоряка, які відомі читачеві своєю участю в подіях “листопадового зриву” в Тернополі.

На деяких п’ятдесятикарбонцевих бонах з лівого боку є конгрєв (тиснена печатка) діаметром 34 мм, посередині якого монограма з двох букв М.Т. (магістрат Тернополя) та напис: *“Громада Тернопіль”*. З правого боку відтиск гумової печатки темно-синього кольору, діаметром 35 мм, у якій є напис на колі: *Мійський Комісаріат в Тернополі*, в центрі скорочення: *“Укр.[аїнської] Н[ародної] Ради”*. На звороті бони бачимо аналогічний герб міста Тернополя, під яким напис: *“Бюро обчислень міста Тернополя”*. А далі відтиск гумової печатки темно-синього кольору діаметром 34 мм. Вона має напис на колі *“Мійська Каса в Тернополі”*, а також герб міста. Зліва підписи ліквідаторів Маркевича або Лукасевича, справа — касира Возняківського. Всі підписи виконані власноручно.

Особливої уваги заслуговує герб міста Тернополя, який має глибоке історичне коріння, давню традицію. Зокрема, у гербі міста є традиційний шляхетський

геральдичний знак “*Леліва*”, який використовували ще в XI-XII ст. Він був поширений серед слов’ян, а також використовувався як герб Ілїрії [21]. Цей герб тлумачиться по-різному. Найчастіше його символіку пов’язують з перемогою християн над мусульманами, оскільки, за канонами геральдики, перевернута фігура означає неіснуюче, переможене, адже на гербі зображено перекинутий догори рогами мусульманський півмісяць. Відзначимо, що сполучення зірки та півмісяця трапляється і в гербах українського гетьмана Петра Дорошенка, і тих шляхетських родин, які уславилися в збройній боротьбі за християнську віру.

На думку відомого польського геральдиста М.Гумовського та діаспорного дослідника М.Чубатого [22], герб “*Леліва*” може свідчити про вплив його власника на вибір емблеми міщанами Тернополя. Ймовірно, що таким чином жителі міста виявили пошану і подяку його засновникові краківському каштеляну Яну Тарнавському*.

2. Збараські гроші

На початку XX століття Збараж був маленьким містечком, яке втратило свою колишню роль економічного і культурного центру. В ті часи ще жили старі мешканці, які зі смутком згадували, що не так давно писалося “*Тернопіль біля Збаража*”, а не навпаки, і вірили в майбутнє міста [24].

Місто займало площу майже 25 квадратних кілометрів. В ньому проживало 7713 мешканців, з них 3660 поляків, 1465 українців і 2598 євреїв [25].

Події визвольних змагань 1919 року завдяки географічному розташуванню Збаража відбувалися надто провінційно і незвично тихо. Боїв за місто практично не було, жителі часто навіть не бачили відступаючих військ і, бувало, цілими тижнями жили без жодної влади.

Як і в Тернополі, у Збаражі завдяки конструктивній праці, закладалися підвалини державного апарату. Найбільші труднощі викликала нестача кваліфікованих кадрів, оскільки більшість урядовців були поляками, що не хотіли співпрацювати з новою владою.

За порівняно короткий час більшість установ стала працювати нормально, хоча траплялися серйозні перебої в роботі залізниці, пошти.

Очевидці тих подій стверджують, що Збаражчина була порівняно мало знищена і розорена війною, село мало ще досить харчів для себе й могло забезпечити ними місто [26]. У свою чергу, селяни могли купити в місті сіль, гас, сірники та цукор. Гірше складалося з одягом та взуттям, бо Збараж був відрізаний від великих промислових центрів. Однак українська адміністрація зуміла частково розв’язати й цю проблему за рахунок залишених російських військових складів.

Дорожнеча не була дошкульною для хліборобів або ремісників, вони оперативно реагували на інфляцію і самі встановлювали ціни на свої продукти чи послуги. В гіршому стані були державні службовці, які спочатку не отримували платні, а потім стали її отримувати за австрійськими передвоєнними нормами без урахування інфляції. Але з часом улагодили й цю проблему. На допомогу прийшла харчова управа при повітовому комісаріаті, яка виділяла службовцям “*приділи*” різних дефіцитних продуктів - цукру, борошна, гасу тощо за низькими, “*державними*” цінами.

Таким чином, господарське життя міста поступово налагоджувалося, наскільки це було можливим у воєнний час. “*Нормальні*” передвоєнні часи вже не можна було повернути, й вони залишилися в пам’яті людей як давні і добрі часи.

Мемуарист залишив нам доволі точну й образну картину строкатості тогочасного грошового обігу:

“Гроші не мали тієї вартости, що колись, бо багато було їх в обігу. Основною валютою була ще австрійська корона, але вона вже втратила на вартості наприкінці

* Доведено, що містечко Гранів (нині Гайсинського району Вінницької області) також успадкувало зображення герба від своїх власників родини Грановських-Сенявських, що вживали герб “*Леліва*”, який виглядав так: золоті “*неповний місяць догори рогами, а над ним посередині шестикутна зірка-на синьому полі*” [23].

війни. Появилися теж українські гроші, видані в Києві, до речі, дуже гарно виконані з мистецького огляду. Це були гривні (згідно з постановою влади гривня мала ту саму вартість, що й корона) та карбованці (один карбованець рівний двом гривням або коронам). Були в обігу також російські “рублі”, яких було два роди: царські і т. зв. Керенки, випущені вже після революції. Вони були незвичайної номінальної вартості (20 і 40 рублів) і порівняно дуже малого розміру. Гривні й карбованці були переважно в банкнотах на більші суми, не вистачало “дрібних”. Щоб цьому зарадити, міські управи випускали “бони”, які можна було вимінювати на державні банкноти. І наше місто випустило свої бони, друковані в Збаражі на жовтявому папері невисокої якості...” [27].

Таким чином, брак дрібної розмінної монети спонукав громаду Збаража до емісії міських грошей. Віддрукували їх 26 травня 1919 року в місцевій друкарні Яхієля Дубінера номіналами 1, 5, 10 гривень (рис.2) [28].

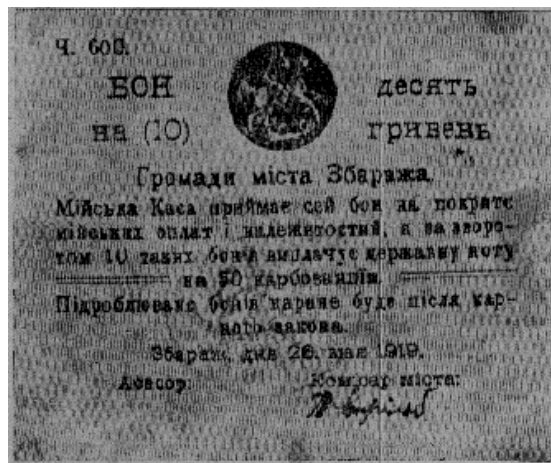

Рис. 2

Щодо зовнішнього оформлення, сировини збаразька емісія, незважаючи на деякі спрощення, копіювала тернопільську. Бони були однобічні, друковані на картонковому папері розміром 71x86 мм. Зліва вгорі: “ч. 600” (номер регламентаційного документу), нижче: “Бон на (10) десять гривень”, герб міста та належність грошового знаку: “громади міста Збаража”. Далі текст, що виступає гарантом емісії: “Мійська Каса приймає цей бон на покритє мійських оплат і належитостей, а за зворотом 10 таких бонів виплачує державну ноту на 50 карбованців. Підроблюване бонів каране буде після карного закона.”

Деклароване зобов’язання було скріплене власноручними підписами комісара міста Теодора Стрільбицького (народний вчитель, який помер у 1927 році) та асесора Дениса Сорочана.

На тексті друку відтиск круглої гумової печатки фіолетового кольору діаметром 31 мм, у центрі якої зображення галицького лева та надпис на колі: “Комісаріят міста Збаража”.

На бонах у чорному виконанні поданий глибоко символічний міський герб - на блакитному тлі, на пагорбі постать Св. Юрія в обладунках і червоній шапці з пір’ям верхи на білому коні, вкритому червоною попоною, що списом вбиває дракона, розпластаного на зеленій землі.

Міський герб мешканці Збаража особливо поважали, сприймали як символ самоврядування, символ тих прав, привілеїв і пільг, що вирізняли місто та його поселенців з-поміж інших. Його зображення було обов’язковим на міській ратуші, ним прикрашався в’їзд до міста.

Статуї Святого Юрія і Святого Антонія стояли біля входу до парафіяльного костюлу Бернардинців [29].

Герб Збаража належить до категорії наданих, або “привласнених”, тобто дарованих, жалуваних верховною владою або прийнятих за її згодою. 13 вересня 1797 року цей герб офіційно надав містові австрійський цісар Франц II [30].

Однак королівські (цісарські) надання, очевидно, мали суто формальний характер: затверджувалися або раніше вживані емблеми, або ті, що були запропоновані міщанами чи власником міста. Авторську думку підтверджує дослідження німецького гербознавця XIX століття Г.Г.Штреля, який у своїй праці про міські герби Австро-Угорщини, подаючи герб Збаража, наголошував, що він має давню історію, оскільки місто колись було столицею руського князівства [31].

Історичне коріння герба слід шукати у 40-х роках XIV ст., що характеризуються утвердженням на Поділлі братів Коріатовичів, литовських князів з роду Гедеміна, котрі користувалися печатками із зображенням Юрія-змієборця [32].

Християнські “житія” розповідають, що Юрій (Георгій) був сучасником римського імператора Діоклетіана (284 – 305 рр. н. е.), належав до місцевої знаті однієї з малоазійських провінцій і мав високий військовий чин. Під час гоніння на християн, незважаючи на жорстокі тортури, він не зрікся віри. Юрія було страчено. Після перетворення християнства на панівну релігію Св. Юрій, як і інші мученики за віру, став розглядатися як покровитель “Христолюбного воїнства”. Водночас аристократичне походження зробило його ідеалом станової честі для військової знаті у Візантії, пізніше-для князів у слов’янських землях, для лицарства в Західній Європі. Тому можна припустити, що зображення Святого Юрія на владних атрибутах князів Коріатовичів промовляє про їх високе походження та військові доблесті.

Існує й ширше тлумачення образу Святого Юрія: змієборець символізує битву добра зі злом і перемогу добра. Християнська традиція трактує це як перемогу святої віри над поганством [33].

Населення Збаража і Збаражчини з великим пієтетом ставиться до Св. Юрія Великомученика, чи Св. Юрія Переможця, день якого щорічно відзначають 6 травня.

Чортківська офензива призвела до серйозних проблем у становищі польського фронту. Боячись оточення, польські війська, очевидно, 13 червня, змушені були залишити Збараж без бою. Очевидець подій писав: *“Одного дня ми зазриміли серед поляків неспокій й метушню. Широка лука над річкою заповнилася людьми, підводами, колясками. Помітно було нервовий рух. Перед нашими воротами роздавали воякам ручні гранати, певно десь училися нашвидкоруч кидати їх, бо чутні були вибухи. Неспокій і тривога перемінилися в замішання, коли над головами появився літак. Надія вступила в наші серця... Пізно після полудня затихло все - Збараж був знову без влади”* [34].

Очевидно, напередодні, або ж у день відступу, поляки знищили збаразькі бони в числі інших документів, спаливши їх просто на подвір’ї міського комісаріату.

Перша польська окупація, що тривала неповних два тижні, стала добрим уроком для тієї частини українського населення, що дотримувалося засади “*моя хата скраю*”. Сталися великі зміни у ставленні людей до молодшої української держави. Молодь масово зголошувалася до українського війська, зокрема вступали до 21 бригади під командуванням Шашкевича, що формувалася у Збаражі [35].

Емісії бон Тернополя та Збаража свідчать, що від кінця 1918 – до літа 1919 року на Тернопільщині кипіла напружена робота на всіх ділянках державного будівництва. Якщо зважати, що ця робота тривала приблизно півроку, коли на українсько-польському фронті точилася запекла боротьба, то не можна не пишатися її результатами. Український народ Галичини продемонстрував свою готовність до державного життя.

3. Польські окупаційні бони м. Крем’янець

У вересні 1920 року, після запеклих боїв з червоними, польські війська остаточно оволоділи Крем’янцем. Наприкінці 1920 року польська окупаційна влада міста емітувала паперові бони вартістю 1, 3 і 5 польських марок (рис.3).

Рис. 3

Вказані грошові знаки, виготовлені літографським способом у Львівській друкарні Гегедіса [36], не визначаються особливою художньою вартістю. Скомпоновані на швидкоруч, на звичайному папері без водяних знаків, вони, очевидно, призначалися для тимчасового використання в якості заміни тодішньої польської національної валюти- марки на окупованих українських землях. Адже на той час, задовго до Ризького миру, польське політичне керівництво і гадки не мало, що Волинь колись стане територією Речі Посполитої. Без сумніву, в цих бонах чітко простежуються функції військових грошей, що емітувалися з метою фінансування військових і окупаційних витрат польської військової та цивільної влади.

Відомий дослідник бон Волині Л. Маслов помилково вважав, що крем'янецькі емісії єдині знаки, які випустила польська окупаційна адміністрація [37]. Насправді подібні грошові знаки номіналами 5, 10 і 25 польських марок того часу перебували в обігу у м. Зв'ягелі (нині м. Новоград-Волинський Житомирської області) [38], що дозволяє зробити припущення про цілеспрямовану економічну політику пограбування Волині. Лише складна військово- політична ситуація не дала можливості полякам запровадити подібні грошові знаки в інших містах цього регіону.

Вказані бони — однотипні (розмір 123x82 мм), відрізняються лише кольорами: 1 марка — брунатно-оранжевого, 3 марки-зеленого і 5 марок-синього кольору.

На лицевому боці зліва зображення стилізованого герба м.Крем'янця (дві вежі та стіна) у вінку, праворуч — білий п'ястівський орел. Нижче - напис польською мовою: "Bon Pięc 5 MAREK POLSKICH 5 Kto podrabia lub falszuje to bonu, podlega odpowiedzialności sądowej"/"Бон п'ять 5 марок польських 5. Хто підробить чи сфальшує ті бони, підлягає судовій відповідальності."

Доброякісність цих грошових знаків мали гарантувати підписи бургомістра В.Павловського та торговців М.Кондратьєва і І.Кременецького. Характерно, що підпис І.Я.Кременецького зустрічається на грошових знаках Крем'янецької міської та земської управи 1919 року. На звороті бони також вміщено гарантійний надпис: "Magistrat m.Kremienieńca przyjmuje odpowiedzialność za wymianę niniejszego bonu na marki polskie. Ten bon ważny do dnia 1 marca 1921 roku"/"Магістрат м. Крем'янця несе відповідальність за обмін даного бону на марки польські. Цей бон чинний до 1 березня 1921 року."

Бони м. Крем'янця 1920 року, які відбивають економічну політику окупантів, є своєрідною альтернативною емісією самоврядувань м.Тернополя та Збаража — важливим атрибутом українського державотворення.

Little known periods of the native history of the emissions of paper money issued by Ternopil, Zbaraz and Kremenets self-government in 1919-1920 's, which are important historical and economic sources and objects of studying of special historical discipline bonistics.

Література

1. Карр Эдвард История Советской России. Большевицкая революция 1917-1923. Т.1-2 – Москва, 1990- с.515.
2. Витанович І. Історія українського кооперативного руху – Нью-Йорк, 1967-с.233.
3. Анкета о дороговизне и борьбе с ней в губерниях Киевской, Подольской, Волынской, Полтавской и Черниговской – Киев, 1915-с.10.
4. Витанович І. Історія українського кооперативного руху..., -с.234.
5. Там само, с.234.
6. Дмитрієнко М. (керівник колективу авторів) Гроші в Україні.-Київ, 1998-с.66.
7. ЦДАВО України, ф.1509, оп.5, спр.10-арк.4.
8. ЦДАВО України, ф.1509, оп.5, спр.6-арк.44.
9. Бадаев А.С. (составитель) Бумажные деньги ходившие на Украине.-Чернигов, 1991-с.48.
10. Там само, с.51.
11. Kowalski M. Ilustrowany Katalog Banknotów Polskich 1794-1976-Warszawa, 1977-s.119-125.
12. ЦДАВО України, ф.2199, оп.1, спр.26-арк.168-171.
13. ЦДАВО України, ф.1509, оп.5, спр.7-арк.40.
14. Субтельний О. Україна. Історія- К., 1993-с.452.
15. Гамуляк В. Тернопіль у боротьбі за державність // Шляхами Золотого Поділля-Філадельфія, 1983-т.3-с.82.
16. Там само, с.82-83.
17. Матейко Р. Мельничук Б. За рідний край, за нарід свій... Українська Галицька армія на Тернопільщині-Тернопіль, 1993-с.18.
18. Гамуляк В. Тернопіль у боротьбі за державність..., с.84-85.
19. З історії західноукраїнських земель-К., 1958-вип.3-стор.78.
20. Гнатишак М. Друкування українських грошей на галицькій землі // Літопис Червоної Калини-1931-ч.VII-VIII-с.23.
21. Савчук Ю. Міська геральдика Поділля-Вінниця, 1995-с.53.
22. Gumowski M. Herby miast polskich-Warszawa, 1960-s.20-21. Чубатий М. Історія Тернополя та Тернопільщини // Шляхами Золотого Поділля-Філадельфія, 1983-т.1-с.30-31.
23. Савчук Ю. Міська геральдика Поділля..., -с.52.
24. Ślaski Henryk Zbaraż w przeszłości i teraźniejszości-Tarnopol, 1934-s.68.
25. Там само, с.32.
26. Храпливий З. Збараж у 1918-1920 роках // Збараж і околиці в спогадах емігрантів-Тернопіль, 1993-с.94.
27. Там само, с.95.
28. Гнатишак М. Друкування українських грошей на галицькій землі, с.24.
29. Ślaski Henryk Zbaraż..., s.37.
30. В. Ж. Герб міста Збаражу // Збараж і околиці в спогадах емігрантів, с.73.
31. Там само, с.73.
32. Савчук Ю. Міська геральдика Поділля ..., с.21-26.
33. Аверинцев С. Георгий // Мифологический словарь-М., 1990-с.145-146.
34. Храпливий З. Збараж у 1918-1920 роках ... с.99.
35. Там само, с.99.
36. Вітенко О. Волинські гроші // Літопис Червоної калини, 1931-ч.1 - с.8.
37. Маслов Л. Гроші волинських міст // Гроші-Львів, 1994-ч.1-с.5.
38. Рябченко П.Ф. Полный каталог бумажных денежных знаков и бон России, СССР, стран СНГ (1769-1999 гг.), т.2. Боны Украины – К., 1999-с.52.

Одержано 20.04.2000 р.